

In the middle of Sin is I

Frelse fra synd i en narsissistisk kultur. En kvalitativ analyse av åtte prekener

Tidsskrift for praktisk teologi
Nordic Journal of Practical Theology
Årgang 37. Nr. 2/2020
[s. 77-90]

Grete Tengsareid Søvik, veileder NAV Sandnes, tidl. stipendiat ved VID Stavanger (Misjonshøgskolen)
gtengsar@hotmail.com

Abstract

In this article I analyze the relation between narcissistic traits in our culture and preaching of salvation from sin in eight sermons broadcast on Norwegian radio in the period 2007-2008. The intention has been to investigate how preaching of salvation from sin is going on in a culture with narcissistic traits, and to point out some perspectives and suggestions to promote further theological and homiletic development. The study investigates both how the sermons are affected by narcissistic traits, and how they challenge narcissistic traits in our culture.

One main finding is that the preaching of salvation from sin is reduced in many of the sermons. The study also shows how some ministers preach salvation from sin as if salvation is all about fulfilling narcissistic longings. I also show examples of preaching characterized by a lack of insight into narcissistic traits in our culture.

Nøkkelord: Forkynnelse, frelse, synd, narsissisme, radioprekerer.

Bakgrunnen for denne artikkelen er en avhandling jeg skrev om forkynnelse av frelse fra synd i en kultur med narsissistiske trekk (Søvik, 2014). I dagligtalen brukes gjerne begrepet "narsissist" som et skjellsord for det å være navlebeskuende og selvopptatt. Noen narsissismeteorikere fortolker derimot en narsissistisk selvopptatthet som uttrykk for en grunnleggende svak selvfølelse, eller en skade fra tidlig barndom, og hevder at den narsissistiske væremåten må forstås som en form for kompensering av den grunnleggende svake selvfølelsen (Kohut, 1977, s. 87-88).

Luthersk antropologi på sin side har tradisjonelt oppfattet selvopptatthet som uttrykk for noe grunnleggende galt eller syndig ved mennesket. Mennesket er så vendt innover mot seg selv, eller "innkrøkt" i seg selv, at det i alle ting bare søker seg selv (*homo incurvatus in se*) (Luther, samleutg. 1883, s. 356, linje 5). På bakgrunn

av narsissismeteorikernes forståelse av narsissisme, kan det reises spørsmål om forkynnelsen kan omtale alle former for selvopptatthet utelukkende som uttrykk for menneskets synd og personlige skyld. For kirken er det også relevant å spørre: Hvordan håndterer prester i Den norske kirke denne utfordringen? I studien jeg presenterer i denne artikkelen analyseres forholdet mellom narsissistiske trekk i vår kultur og forkynnelsen av frelse fra synd i åtte norske prekenes holdt på NRK radio kirkeåret 2007-2008.

Forskningsfront

Analysen plasserer seg innenfor det homiletiske fagfeltet. Narsissisme som fenomen har vært mest drøftet i fagområdene religionspsykologi og sjelesorg, og da gjerne med fenomenet skam som utgangspunkt. Min studie tar utgangspunkt i forkynnersituasjonen og prekenen som del av en større kommunikasjonsituasjon, hvor det er flere mottakere av det som sies. På denne måten løftes narsissisme-tematikken inn i en større samfunnsmessig og kulturell kontekst. Studien tar utgangspunkt i en luthersk antropologi, og plasserer seg på denne måten i skjæringsfeltet mellom systematisk teologi og praktisk teologi.

Mest til nytte for min studie har vært *Teksten og tiden. En midlertidig bog om forkyndelsen* av den danske teologen Leif Andersen (Andersen, 2006), samt *Relating God and the Self. Dynamic Interplay* av den norske teologen Jan-Olav Henriksen (Henriksen, 2013). Forholdet mellom narsissisme og synd drøftes også noe i hans bok *Imago Dei. Den teologiske konstruksjonen av menneskets identitet* (Henriksen, 2003). Videre har studiene *The Depleted Self: Sin in a Narcissistic Age* av den amerikanske teologen Donald Capps (Capps, 1993), og *Sin, Pride & Self-Acceptance: The Problem of Identity in Theology & Psychology* av den amerikanske teologen og psykoterapeuten Terry D. Cooper (Cooper, 2003) vært viktige, samt hans bok *Grace for the Injured Self: The Healing Approach of Heinz Kohut*, som han har skrevet sammen med psykologen og presten Robert L. Randall (Cooper and Randall, 2011). I tillegg til disse finnes også noen viktige artikler som berører emnet (Schneider-Flume, 1985; Henriksen, 2017; Engedal, 1988, 1993, 2004; Bergstrand, 1999).

I Norge er det tidligere gjort relativt få studier av radioprekenes. Olav Valen-Sendstad gjennomførte i 1950 en studie av norske radioprekenes holdt i 1948 (Valen-Sendstad, 1950). I doktoravhandlingen *Forkynnelse som legitimering. Eksegetisk-homiletiske studier til Matteusevangeliet* analyserer Helge Hognestad ti radioprekenes (Hognestad, 1978). Utover dette er det gjort flere studier av radioandakter i Norge som belyser noen av de funnene jeg gjør i min prekenanalyse (Aagedal, 1993; Skjevesland, 1987; Jacobsen, 2002). Den danske teologen Marianne Gaarden har gjort en studie over forholdet mellom predikanten, tilhørerne og det budskap som oppstår. Denne studien er særlig med på å belyse den hermeneutiske forståelsen som prekenanalysen bygger på (Gaarden, 2014).

Utover dette kan særlig to studier trekkes frem. Den norske teologen Irene Trysnes gjør i sin studie *Å campe med Gud. En studie av kristne sommerstevner på Sørlandet* observante funn om forkynnelsen av frelse fra synd, som belyser noen funn jeg har

gjort (Trysnes, 2010). Den amerikanske sosiologen Marsha Witten har gjennomført en studie av preken holdt over Luk 15,11-32 i tidsrommet 1986-1988 i Southern Baptist Convention og Presbyterian Church. Hun undersøker prekenene med særlig henblikk på hvordan sekulariseringen har påvirket dem. Men noen av de funn hun gjør, er med på å belyse funn gjort i min studie (Witten, 1993).

Når det gjelder den mer strukturelle utformingen av analyse spørsmål og disposisjon i prekenanalysen, har særlig boken *Prekenbeskrivelse. Forstå, formidle, forbedre, forkynne* av Rolv Nøtvik Jakobsen og Gunnfrid Ljones Øierud (Jakobsen og Øierud, 2009) og artikkelen “Kven preikar presten egentleg til?” av Tore Skjæveland (Skjæveland, 2002) vært viktige.

Prekenanalytisk metode

Analysen bygger på en hermeneutisk forskningstradisjon. Målet er å belyse og forstå et område gjennom et bestemt fortolkende perspektiv. Den fortolkning som gis, er med andre ord bare én av flere mulige fortolkninger. Metoder og analyseverktøy er eklektisk valgt ut for å belyse problemstillingen. Ved å benytte flere metoder får en tilgang til materiale som ville ha vært utilgjengelig dersom en var bundet til en enkelt metode (Swinton and Mowat, 2006, s. 50-51).

Den hermeneutiske forskningstradisjonen kommer også til uttrykk ved at analysen tar utgangspunkt i en forståelse av at det skjer en grunnleggende toveisbevegelse eller vekselvirkning mellom teologien og den kulturen den opererer i. Denne forståelsen av forholdet mellom teologi og kultur er særlig knyttet til de amerikanske teologene David Tracy (Tracy, 1981) og Don S. Browning (Browning, 1991). Toveismodellen er ikke bare en beskrivelse av hva som skjer i praksisfeltet. Den tar også utgangspunkt i at det *må* skje en gjensidig bevegelse mellom teologi og kultur, for at forståelse og mening skal kunne oppstå. Denne hermeneutiske forståelsen av forholdet mellom teologi og kultur innebærer at nåtidens kultur kan formidle sannhet og godhet, og at kulturen kan generere innsikter som krever at etablert praksis må endres.

Analysen er teori styrt i den forstand at det er teologi og narsissismeteori som driver analysen frem. Prekenene anvendes som eksempler på bevegelser mellom teologi og narsissismeteori. For å gjøre analysen etterprøvable, analyseres hver enkelt preken med henblikk på hvordan predikantene anvender begrepene frelse og synd og hvilke forestillinger som kan fortolkes i lys av prekenens frelsesbegrep og syndsbegrep. På bakgrunn av dette gjøres så en systematisk-teologisk analyse av prekenens soteriologi og hamartiologi. Deretter undersøkes prekenens implisitte tilhører. Til slutt sammenfattes prekenanalysen i en analyse av forholdet mellom narsissistiske trekk og forkynnelsen av frelse fra synd.

Prekenanalysen bygger på to norske lærebøker i homiletikk som har vært dominerende de siste seksti årene. Den første læreboken er *Ordet fra Guds munn* av Carl Fr. Wisløff (Wisløff 1951, 1963 (rev. utg.)). Boken har vært pensum på norske studiesteder helt frem til 1991. Læreboken kan sies å være ganske systematisk teologisk. Det tas utgangspunkt i en grunnleggende luthersk teologi, hvor læren om lov evangelium og den objektive forsoningslære står sentralt. Et av hovedpoengene for Wisløff er å argumentere for at

forkynnelse av frelse fra synd må være sentrum i alle prekenene. Dette er et syn som har preget mange forkynnere i Norge i etterkrigstiden.

Halvor Nordhaugs bok «... så mitt hus kan bli fullt» er av langt nyere dato (Nordhaug, 2000). Også Nordhaug er grunnleggende orientert mot den lutherske teologi, men han er mindre systematisk-teologisk orientert. Nordhaug er først og fremst opptatt av å forstå forkynnelsen som et nådemiddel, og at prekenen må gi samme virkning som prekenteeksten. Det vil altså si at dersom bibelteksten som det prekes over, handler om frelse fra synd og har en iboende mulighet til å virke til frelse fra synd på sine tilhørere, er det viktig at også prekenen i dag har en iboende mulighet til å virke til frelse fra synd. Derfor er Nordhaug også veldig opptatt av *måten* det forkynnes på, og at predikantene er seg bevisste hva slags virkemiddel som anvendes for å oppnå en bestemt virkning.

Disse to lærebøkene har vært så pass toneangivende i norsk homiletikk og opplæring av predikanter, at man kan forvente at en predikant på en eller annen måte forholder seg til tankegodset i disse lærebøkene.¹ Enten ved å forsøke å preke som man får anbefalt i disse lærebøkene, eller ved å ta mer avstand fra dette tankegodset. Også det å ta avstand fra tankegodset vil kunne la seg merke i prekenene. Derfor har jeg valgt å stille konkrete analyse spørsmål til prekenene ut fra disse lærebøkene.

Utvalg av prekenene

Prekenene som analyseres, er holdt på NRK P1 ulike søndager i kirkeåret 2007-2008. I kirkeåret 2007-2008 ble det totalt holdt til sammen 60 prekenene på NRK P1. Av disse valgte jeg ut åtte prekenene som analyse materiale. Både homiletiske kriterier og kulturalanalytiske kriterier var viktige seleksjonskriterier. For det første ble prekenene som ble holdt over tekster hvor frelse fra synd er sentralt, valgt ut. For det andre ble det valgt ut prekenene hvor det forkynnes frelse fra synd, selv om dette ikke uten videre er sentralt i prekenteeksten, og hvor narsissistiske trekk gjenspeiles i forkynnelsen. Videre var også variasjon et viktig seleksjonskriterium. Det var et mål å finne frem til et utvalg som spenner bredt og belyser problemstillingen på ulike måter, og hvor det er en viss variasjon i kjønn og geografi. Dette medførte at en del aktuelle prekenene holdt i Bjørgvin bispedømme av menn, ble valgt bort, da det var en overvekt av predikanter fra dette bispedømmet som forkynnte frelse fra synd og belyste problemstillingen. Det var et mål å finne frem til tilstrekkelig mange prekenene, slik at man fikk et visst sammenligningsgrunnlag, samtidig som det var viktig å få plass til en grundig analyse av hver enkelt preken. Utvalget av åtte prekenene ga mulighet til dette.²

Narsissistiske trekk i vår kultur

Begrepet narsissisme stammer opprinnelig fra den greske myten om halvguden Narcissus som er gjengitt i Ovid *Metamorfoser*, bok III (Publius Ovidius, oversatt 1735, s. 79-86). Som fagterm ble begrepet først gjort kjent av psykoanalytikerens Sigmund Freud tidlig på 1900-tallet (Thielst, 1989, s. 43-44). I ettertid er det mange som har forsøkt å videreutvikle Freuds narsissismeteorier (Thielst, 1989, s. 24-28, 43-125).

1 Videre begrunnelse for dette utvalget er gitt i Søvik, 2014, s. 41-42. Se særlig fotnote 121

2 For transkripsjon av prekenene, se: Søvik, 2014, 317.

Otto Kernberg og Heinz Kohut regnes gjerne som de mest betydningsfulle. De inntar relativt parallelle posisjoner, men Kohut utvikler en mer selvstendig selvpsykologi (Thielst, Damm og Teuber, 1991, s. 35-37). Også den amerikanske psykiateren James F. Masterson er kjent for sitt arbeid med narsissisme og relasjonen mellom økte forekomster av narsissistisk preget psykopatologi og mentalitetsendringer i kulturen (Masterson, 1988, vii).

Kohut er særlig interessant for en teologisk studie om narsissisme, fordi han forsøker å forstå sammenhengen mellom endringer hos de som oppsøker hjelp og endringer i befolkningen mer generelt, og særlig i lys av endringer i familielivet og endringer i forhold til autoriteter og det religiøse (Browning, 1988, 208). Boken *The Restoration of the Self* (Kohut, 1977) regnes som en av hans viktigste bøker (Thielst et. al. 1991, s. 38; Karterud 1995, s. 25-29). I denne boken forsøker å han å vise forbindelseslinjer mellom medisin, kultur og psykoanalyse, og lede psykoanalysen i retning av humanistiske fag og hermeneutikk.

Kohut er en av de teoretikere Christopher Lasch bygger på, når han i sin bok *Den narsissistiske kultur* fortolker hele den amerikanske kulturutvikling som narsissistisk (Lasch, 1979). Gjennom hele boken viser Lasch hvordan kulturen har endret seg til det han kaller for den "narsissistiske kultur". Han mener at den narsissistiske personlighetstypen, eller "det psykologiske mennesket" som han også kaller det, har blitt den dominerende prototypen de siste femti årene (Lasch, 1979, s. xvi). Denne personlighetstypen er totalt forskjellig fra "det økonomiske mennesket" eller "individualisten" som han mener dominerte på 1800 tallet (Lasch, 1979, s.10). Lasch gir en mye bredere beskrivelse og forklaring på den historiske fremveksten av en narsissistisk personlighetstype som dominerende prototyp i kulturen, enn det Kohut gjør, og er derfor relevant for analysen av prekenene.

Finn Skårderud er en norsk psykiater som er særlig kjent for sitt arbeid med spiseforstyrrelser. Hans bok *Uro. En reise gjennom selvet* har vært populær i Norge. Boken er av langt nyere dato enn de andre bøkene og den knytter an til norsk hverdag (Skårderud, 2000).³ Skårderud beskriver hvordan det har foregått en psykologisering av hverdagslivet i den vestlige kultur (Skårderud, 1998, s. 22-23). Han beskriver også hvordan denne kulturen skaper ulike avhengighetssyndromer og tomhetsfølelser (Skårderud, 1998, s. 28-29, 33,140).

På bakgrunn av disse tre teoretikerne utvikler jeg åtte ulike analysekategorier som beskriver narsissistiske trekk i vår kultur. Under hver kategori beskriver jeg hvordan det kategorien dekker, kan erfares i det indre sjelsliv og i den ytre verden, altså hos andre. Jeg beskriver også hva slags lengsler som kan oppstå som følge av det kategorien beskriver.⁴

Analysekategorier

Den første kategorien er *selvfokus*. Det er gjerne et overdrevent selvfokus vi først og fremst forbinder med narsissisme. Denne kategorien dekker imidlertid ikke egoisme

³ For videre begrunnelse av dette utvalget av narsissisteteoretikere, se Søvik, 2014, s. 40-42, 54, 62, 70.

⁴ For mer beskrivelse av hvordan kategoriene er bygd opp og anvendt, se Søvik, 2014. s. 82-84.

eller hedonisme som sådan, men en egoisme som kan relateres til et behov for å skape identitet og fylle selvet med noe. I det indre sjelsliv vil selv fokuset kunne erfares som det å reflektere over seg selv, konstruere seg selv, og det å tenke gjennom hvordan en kan realisere seg selv og bli personlig tilfredsstilt. I den ytre verden kan selv fokuset gjerne erfares ved at mennesker rundt en er opptatt av å være seg selv hele tiden, at de er opptatt av det personlige og at de snakker mye om sitt indre liv og sine indre, personlige konflikter. Narsissismeteorikerne tror at selv fokuset og kravet om selvrefleksjon over tid vil kunne bli slitsomt, og at det etter hvert vil kunne oppstå lengsler etter å komme ut av selv fokuset og finne noe annet å fokusere på. (Lasch, 1979, 99; Skårderud, 1998, s 28-29).

Men narsissisme består også av *relasjonsfokus*. Denne kategorien omfatter at relasjoner spiller en vesentlig rolle i menneskers egenforståelse og oppfatning av egen verdi (Lasch 1979, s. 43-47, 63, 210, Skårderud, 1998, s. 33-34, 117). I det indre sjelsliv kan relasjonsfokus erfares ved at en bruker mye av sin tid og sine ressurser på å reflektere over relasjonsforhold, hvordan en kan få innflytelse over andre og avdekke hvordan man blir manipulert av andre. I den ytre verden kan relasjonsfokus gjenkjennes ved at tilpasningsdyktighet og det å være god til å bygge relasjoner, anses som gode egenskaper i arbeidslivet. Relasjonsfokus i kulturen vil kunne generere en økt ensomhetsfølelse hos mennesker, ved at de erfarer at de ikke klarer å etablere eller holde på relasjoner. Relasjonsfokus i kulturen vil derfor kunne gi lengsler etter mer stabile og enkle relasjoner, og lengsler etter å komme ut av ensomhet og isolasjon og kjenne tilhørighet og fellesskap med andre, uavhengig av egne relasjonsferdigheter (Kohut, 1977, s.5, 291; Skårderud, 1998, s. 3, 128, 198).

Kategorien *skam* omfatter en grunnleggende sårbarhet hos mennesker som kan ses i sammenheng med erfaringer av ikke å ha blitt møtt og elsket (Skårderud, 1998, s. 13, 31, 131). I det indre liv vil kategorien skam kunne erfares som det å være usikker på seg selv, det å ha lav selv tillit eller selv følelse, det å ikke bli sett eller bekreftet, det å fordømme seg selv, eller det å kjenne på en mindreverdighetsfølelse. Den vil også kunne erfares som en opplevelse av å være en taper, eller frykten for å bli en taper. En grunnleggende følelse av skam, vil hos mange mennesker skape en lengsel etter å bli sett og å oppleve seg verdifull som den man er og bli uforbeholdent elsket (Kohut, 1977, s. 5; Skårderud, 1998, s. 31, 413-417). Det kan også oppstå lengsler etter å bli tryggere på seg selv og komme ut av jaget etter stadig større selv tillit.

Grandiositet er gjerne den kategorien, ved siden av selv fokus, som vanligvis forbindes med narsissisme, og omfatter ulike grandiose og ekshibisjonistiske holdninger og oppførsler (Kohut, 1977, s. 5-7; Skårderud, 1998 s. 33-34, 124-125, 132, 142-144, 164, 167, 169, 190, 273). Kategorien omfatter også det at mennesker spiller ut sine indre konflikter i stedet for å vise kontroll over sine impulser (Lasch, 1979, s. 37) Den omfatter også det at grandiositet i mer avdempet form har et fortrinn ved at egenskaper som for eksempel det å ha personlig utstråling, og det å ha evne til å selge seg selv, oppvurderes som egenskaper i arbeidslivet (Lasch, 1979, s. 56-59; Skårderud, 1998, s. 124-125). Videre omfatter kategorien et begjær etter å ville bli beundret, og et begjær etter å beundre andre sterke (Lasch, 1979, s. 64, 84-86), samt storhetsdrømmer om ære

og berømmelse (Lasch, 1979, s. 17, 21-22). Over tid vil mange erfare at det er slitsomt stadig å måtte være bedre enn alle andre, eller stadig å måtte skaffe seg tilførsel av oppmerksomhet (Skårderud, 1998, s. 178-194). Dette vil kunne skape en lengsel etter å kunne føle seg vel og ha verdi, uten stadig å måtte skape oppmerksomhet rundt seg selv.

Så til kategorien *tomhet*. Det som beskrives under denne kategorien, knyttes hos narsissismeteorikerne til en grunnleggende fragmentering av selvets struktur (Kohut, 1977, s. 5-7, 103-106, 284, 291) eller en fattigdom i det indre liv (Lasch, 1979, s. xvii, 12; Skårderud, 1998, s. 19, 47, 199, 385-386). Tomheten vil kunne erfares som en diffus og udefinerbar følelse av noe som ikke er der. Tomheten erfares gjerne som en indre uro, eksistensiell angst eller en angst for noe man ikke helt vet hva er. Kategorien tomhet kan minne om kategorien skam. Begge disse kategoriene handler hovedsakelig om mangler i det indre liv. Mens kategorien skam handler om det å ha lav selvtilit eller lav selvfølelse, handler kategorien tomhet mer om et indre tomrom og mangel på tilførsel, eller fravær av noe som fyller en. Det vil samtidig være tette forbindelseslinjer mellom disse to kategoriene (Skårderud, 1998, s. 17-19, 297, 351, 410). Tomheten vil kunne skape lengsel etter helhet og sammenheng, harmoni og friksjon, liv og nærvær (Skårderud, 1998, s. 409-410).

Det som så beskrives under kategorien *overfylthet*, kan forstås som en kompensasjon for tomheten (Skårderud, 1998, 19, 209, 241). Det moderne mennesket står overfor grenseløse muligheter, som kan være stimulerende for den enkelte. Men mennesker står også i fare for å få en overdose av informasjon og relasjon (Skårderud, 1998, s. 11, 19, 23, 398). Underholdning bidrar blant annet til en overfylthet i kulturen, fordi den stimulerer og skaper behov for mer av det samme. Overfyltheten vil kunne skape lengsler etter en tilbaketrekning, etter minimering, etter stillhet og etter det å få oversikt (Skårderud, 1998, s. 35, 247-249, 378-380). Overfyltheten vil også kunne skape en lengsel etter noe som vedvarer, uten at det skaper kjedsomhet. Med denne kategorien menes ikke det å samle på eiendom og ha reserver (Lasch, 1979, s. xvi), selv om dette også kan ha noe med overfylthet å gjøre. En kan ha mange ting som man kjenner seg forpliktet til å ta vare på.

Narsissismeteorikerne beskriver et økende *frihetsfokus* i kulturen (Lasch, 1979, s. 50, 200; Skårderud, 1998, s. 17, 31, 440). De beskriver et økende fokus på det å bli eller være fri fra alle sine hemninger (Lasch, 1979, s. 71-74, 180-181) være fri til å velge hva man vil (Lasch, 1979, s. 12-13, 36-37) og være fri fra dagliglivets banaliteter (Lasch, 1979, s. 21-22). De beskriver hvordan mennesker har blitt opptatt av å være fri fra fortidens undertrykkende autoriteter og dogmer, og være frigjort fra det som tidligere var skambelagt (Skårderud, 1998, s. 11, 20, 140-141). Mange blir forvirret av frihetsfokuset i kulturen, når de erfarer absolutt uavhengighet som en umulighet (Skårderud, 1998, s. 33-34, 56, 63, 104, 202; Lasch, 1979, s. 99). Dette vil kunne være med på å skape lengsler etter å forstå mer av hva frihet er, og på hvilken måte frihet kan etterleves på en konstruktiv måte.

Samtidig beskriver narsissismeteorikerne hvordan mange erfarer en radikal *avhengighet* av narsissistisk tilførsel for å opprettholde selvfølelsen, og hvordan mange blir fanget av sin egen selvopptatthet og behov for beundring av andre (Lasch, 1979,

s. 10, 64-65, 93, 99; Skårderud, 1998, s. 174-179, 334). Som kompensasjon for manglende selvfølelse søker mange desperat etter kontroll over livet, en søken som etter hvert blir en besettelse og tar styringen. Den erfares som en plagsom avhengighet (Skårderud, 1998, s. 347). Mange som erfarer å ha blitt avhengig av noe, vil før eller senere begynne å lengte etter å komme ut av et destruktivt mønster og bli fri fra de forhold man er blitt avhengig av.⁵

Hvordan påvirkes forkynnelsen av frelse fra synd av narsissistiske trekk i vår kultur?

Av plasshensyn gjengis i det følge kun en sammenstilling og drøfting av hovedfunn fra studien. Først presenteres ulike funn som kan fortolkes som at forkynnelsen av frelse fra synd påvirkes av narsissistiske trekk.

"Jeg har aldri likt å snakke om synd når jeg skulle preke"

I prekenmaterialet som helhet ser vi en tydelig tendens til at det i liten grad forkynnes frelse fra synd slik Wisløff vektlegger. I mange av prekenene forkynnes ikke frelse fra synd i det hele tatt. Også i forhold til Nordhaugs prekenforståelse forkynnes frelse fra synd i mindre grad enn man skulle ha forventet. I flere av prekenene tones forkynnelsen av frelse fra synd svært ned i forhold til det man skulle ha forventet ut fra prekenteeksten og søndagens særlige karakter i kirkeåret. Mest tydelig kommer kanskje dette til uttrykk i en preken holdt over Luk 7,36-50. Den åpner slik:

Jeg har aldri likt å snakke om synd når jeg skulle preke. Jeg oppfatter at det viktigste i det kristne budskap er tilgivelse, nåde og kjærlighet. Men med teksten som vi har hørt i dag, så er det knapt mulig å slippe unna å snakke om synd. Begynner vi å gå inn i teksten, møter vi begreper som et syndefullt liv, syndstilgivelse og ord om at Jesus til og med tilgir synder. Men jeg holder likevel fast på at synd ikke er hovedsaken.

I dette sitatet anvender predikanten syndsbegrepet hele 6 ganger uten at syndsbegrepet utlegges eller at frelse fra synd forkynnes. Heller ikke senere i prekenen utlegges syndsbegrepet (Søvik, 2014, s. 184, 234, 244). Kun én av predikantene synes å forsøke å overbevise tilhørerne om deres synderforderv, slik Wisløff anbefaler. I en annen preken gjøres et forsøk på å forklare tilhørerne hva synd er, uten at det appliseres på tilhørerne (Søvik, 2014, s. 235).

Det er nærliggende å lese denne reduksjonen av Wisløffs forkynnerprogram i lys av en utvikling som har skjedd mer generelt i norsk forkynnestradisjon. Flere teologer peker på at norsk forkynnertradisjon i dag befinner seg i det de kaller "den post-pietistiske æra" (Leer-Salvesen, 2008, s. 25) eller "den etter-Hallesbyske æra" (Sagedal, 2001, s. 10). Med dette menes at predikanter mer generelt i Norge ikke betoner forkynnelse av synd og nåde i samme grad som før. I hvilken grad kan så denne utviklingen relateres til narsissistiske trekk i vår kultur? (Søvik, 2014, s. 235-236).

5 For mer utfyllende beskrivelse av hver enkelt analysekategori, se Søvik, 2014, s. 70-85.

Selv om reduksjonen av Wisløffs forkynnerprogram har skjedd parallelt med at narsissistiske trekk har blitt mer dominerende i kulturen, er det ikke uten videre gitt at denne reduksjonen skyldes en påvirkning av disse trekkene i kulturen. I hvilken grad kan man likevel fortolke reduksjonen som en påvirkning av narsissistiske trekk i vår kultur?

Flere teologer og forkynnere har beskrevet hvordan de har endret sin forkynnelse i møte med narsissistiske trekk. Den norske teologen Ernst Baasland og den svenske teologen Göran Bergstrand beskriver ulike narsissistiske mentalitetsendringer i kulturen, og hvordan de erfarte at deres tradisjonelle forkynnermønster synd-nåde ikke lenger passet i denne kulturkonteksten. Begge viser hvordan de begynte å lese bibeltekstene med nye briller (Baasland, 1995, s. 76, 81-83; Bergstrand, 1997, s. 7-15). Det kan tenkes at noen av predikantene i prekenmaterialet har gjort seg lignende refleksjoner over bibelmaterialet, på bakgrunn av ulike erfaringer med narsissistiske trekk i vår kultur. I så tilfelle kan reduksjonen av Wisløffs forkynnerprogram fortolkes som et uttrykk for en påvirkning av narsissistiske trekk (Søvik, 2014, s. 237-238).

"Gud gjorde seg sårbar da Jesus kjempet med døden"

I prekenmaterialet finner vi også flere eksempler på at predikanter forkynner frelse fra synd på en slik måte at en får inntrykk av at frelse først og fremst handler om at narsissistiske lengsler innfris. I en av prekenene sier for eksempel predikanten at «Gud gjorde seg sårbar da Jesus kjempet med døden» (Søvik, 2014, s.140, 143, 248, 320-321). Predikanten påpeker at Gud helbreder det som er ufullkomment og sårbart, og at han reparerer et skadet selvbilde og et ødelagt jeg. Her ser vi hvordan prekenens soteriologi langt på vei blir bestemt som en innfrielse av de lengsler som særlig beskrives under kategorien skam (Søvik, 2014, s. 249, 329-331). I en annen preken oppfordres det til å gå til skrifte og bekjenne sin synd, fordi en da vil komme ut av ensomhet og en vil slippe å ha lav selvtillit (Søvik, 2014, s. 249, 329-331).

I en tredje preken løftes det frem hvordan kirkerommet, ritualene i kirken og kirkens fellesskap er med på å skape helhet og reduserer menneskers angst for oppløsning (Søvik, 2014, s. 248-249, 324-326). Tilhørere som preges av noe av det som beskrives under kategorien tomhet, vil her kunne oppfatte at de vil få noen av sine lengsler innfridd, dersom de oppsøker en kirke og tar del i felleskapet der. Få andre soteriologiske perspektiver er med i disse prekenene. Også disse funnene kan fortolkes som uttrykk for en reduksjon av forkynnelsen av frelse fra synd.

"Er det slik at vårt eget hjerte fordømmer oss"

I en av prekenene kommer predikanten med en slags innskutt kommentar om «at hvis det er slik at vårt eget hjerte fordømmer oss, så er det godt å få ord om trøst, talt til oss i vennlighet og i kjærlighet» selv om vi egentlig fortjener å få kjeft. Det er mulig å se for seg at denne predikanten med dette ønsker å ta hensyn til dem som preges av det som beskrives under kategorien skam i sin forkynnelse.

Leif Andersen har særlig arbeidet med skam som homiletisk utfordring. Han understreker at opplevelsen av svak selvtillit, gjør mennesker ute av stand til å vedstå seg

sin synd. Det "jeg-svage, det identitets-usikre menneske kan ikke bære syndserkendelse. Det bliver knust af det" (Andersen, 2006, s. 123). Andersen tar særlig et oppgjør med en forkynnertradisjon som har "som en selvfølge gået ud fra, at folk vel kender den kristne skabelselslære, at vi er elsket af Gud *før* frelsen, *før* omvendelsen, *før* Kristus – at Gud *elskede* således, at han gav sin søn". Selv tror han forkynnerne i langt større grad må forkynne det han kaller "skabelsens jegbillede" (Andersen, 2006, s. 123). Overfor tilhørere som preges av lav selvfølelse og ustabil selvidenitet må forkynnelsen i langt større grad peke på at det enkelte mennesket er skapt i Guds bilde og elsket og sett av Gud. For det er først når de erfarer sin egen verdi og kjenner sin egen identitet, at de kan bære synd og skyld (Andersen, 2006, s. 122-123; Søvik, 2014, s. 254-256).

Dette understrekes også i det mer religionsfilosofiske arbeidet til Jan-Olav Henriksen i boken *Relating God and the Self*. Også han understreker at et evangelium for den som preges av skam, må ta utgangspunkt i at mennesket er skapt i Guds bilde. En slik Gud vil kunne tjene både til å bekrefte mennesker og gi trygghet. Dette må være grunnlaget og fundamentet for alt annet som sies om Gud, mener han, fordi dette gjør en i stand til å erfare seg selv som ubetinget elsket av Gud, selv om Gud ikke støtter alt hva mennesket sier og gjør. Henriksen tror imidlertid ikke at forkynnelsen alene er nok. En må også gjøre denne bestemmelsen av mennesket synlig gjennom konkret bekreftelse og anerkjennelse. Dialektikken synd-nåde kan først introduseres på et neste nivå, når selvet har mottatt den nødvendige bekreftelsen (Henriksen, 2013, s. 125-126).

Hvordan utfordrer forkynnelsen av frelse fra synd narsissistiske trekk i vår kultur?

I det følgende gis en systematisk sammenstilling og drøfting av ulike måter predikantene synes å utfordre narsissistiske trekk i vår kultur.

"befrielse fra oss selv, fra egenkjærlighet og selvopptatthet".

Få av predikantene omtaler narsissistiske trekk som synd. Det nærmeste eksempelet jeg finner, er fra en preken hvor det sies at vi trenger "befrielse fra oss selv, fra egenkjærlighet og selvopptatthet" (Søvik, 2014, s 269, 318-319). Det som sies i denne prekenen kan særlig fortolkes i lys av det som beskrives under kategorien selvfokus.

I flere av prekenene kommer det likevel frem en ganske ensidig negativ og fordømmende holdning til narsissistiske trekk i kulturen. Det sies ikke direkte at narsissistiske trekk er uttrykk for synd i disse prekenene, men det advares mot slike trekk. Et eksempel på dette er en predikant som vektlegger å få frem at "det går eit åndelig og kulturelt straumdrag over landet" som "i korthet går ut på at det meste dreier seg om deg sjølv" (jf. kategorien selvfokus), og holdninger i kulturen som sier til deg at "du er unik" (jf. kategorien grandiositet). Mot slutten av prekenen advarer han også mot muligheten for å bli avhengig av moderne stimuli (jf. kategorien avhengighet). I denne prekenen advares det også mot stemmer i kulturen som sier at du må gjøre dine egne valg og at du ikke må la andre bestemme over deg (jf. kategorien frihetsfokus). Det sies ikke direkte at disse holdningene er uttrykk for synd, men predikanten gir

like fullt inntrykk av at disse holdningene ikke er forenlige med det å følge Jesus. (Søvik, 2014, s. 269-270, 283-285). En tredje predikant påpeker at "[v]i lever i de store enkeltbragdets tid", hvor vi ser "mennesker som fremheves overalt for det de er og har utretta". Det oppfattes med dette at grandiose trekk i vår kultur gis en ganske negativ vurdering i prekenen (Søvik, 2014, 270-271).

I avhandlingen argumenteres det for at en i forkynnelsen av frelse fra synd må omtale narsissistiske trekk på en mer nyansert og differensiert måte. Det er for lett bare å avfeie alle former for narsissisme som uttrykk for noe negativt, eller som uttrykk for synd. Det kan like gjerne være slik at narsissisme skyldes mangler eller en defekt i selvet som Heinz Kohut påpeker, som for eksempel skyldes omsorgssvikt i barndommen. I så måte er man jo mer offer for andres ugjerning. En forkynnelse som ensidig fordømmer narsissistiske trekk i vår kultur, misforstår disse trekkene, og lang på vei bommer en slik forkynnelse overfor tilhørerne.

Det vil trolig være en bedre homiletisk strategi å innta en mer veiledende holdning overfor tilhørerne. Leif Andersen påpeker at det vil være "helt, helt forkjært" å forsøke å motvirke egosentrisitet og selviskhet i forkynnelsen og bare "rase imot" en selvopptatt søken etter selvet (Andersen, 2006, s.118). En forkynnelse som bare forsøker å bremse eller forhindre selviskhet, vil ikke ha noen hensikt, tror han. For hvis tilhørerne preges av en indre mangel og sårbarhet, så blir en ganske fastlåst i sin egen selvopptatthet. Det betyr ikke at en slik egosentrisitet er syndfri. Den er likeså forpestet av syndig selviskhet som alt mulig annet vi foretar oss, understreker han, men det er først når mennesker har funnet seg selv, holder av seg selv og opplever seg sett av "Den levende" at de kan gi seg hen for andre, og det er først da de kan bære ansvar (Andersen, 2006, s. 118, 124).

I prekenmaterialet finner vi noen eksempler på at predikantene i større grad veileder mennesker på en måte som kan være fruktbar i en kultur med narsissistiske trekk. En av predikantene fokuserer på at mennesker i vår tid ikke vil ta valg, eller forplikte seg (jf. kategorien frihetsfokus). Predikanten forsøker å vise hvordan dette frihetsidealet i kulturen innebærer en iboende umulighet for det større fellesskapet (Søvik, 2014, s. 288). I prekenen sier han:

Vis meg det forelskede paret hvor begge to ikke innerst inne drømmer om den andres uforbeholdne ja. Vis meg det barnet som ikke mer enn noe, trenger en mamma og eller pappa som sier ja og nei og våger stå for det.

Hans poeng er at dersom ingen vil forplikte seg, vil heller ingen kjenne seg elsket. Flere av narsissismeteorikerne viser til tilsvarende iboende umuligheter i en kultur med narsissistiske trekk, som kan utnyttes i forkynnelsen. Skårderud viser for eksempel hvordan selvstendighet har blitt et stort ideal i kulturen i nær sagt alle relasjoner, og påpeker at dette idealet bryter med elementær psykologi (Skårderud, 1998, s. 198-202). Alle mennesker er fra fødselen av og gjennom hele livet avhengige av andre, påpeker han. Dersom alle bare er opptatt av selvstendighet, vil det medføre mangler og lengsler hos den enkelte. En forkynnelse som makter å identifisere slike vanskelige sider ved

kulturen, vil kunne bidra til at tilhørerne kjenner seg sett, møtt og veiledet. (Søvik, 2014, s. 289).

"kirkas oppgave i livet er å skape helhet"

Det kan virke som at noen av predikantene forsøker å reklamere for kristendommen som en metode for forbedret livskvalitet. En av predikantene fremhever for eksempel at kirkens oppgave i livet er å skape helhet (Søvik, 2014, s. 291, 293). En annen predikant kommer med løfter om et helt liv, dersom en går til skrifte. (Søvik, 2014, s. 295-296). Disse funnene kan særlig leses i lys av det som beskrives under kategorien tomhet og særlig lengselen etter helhet. En tredje predikant gir løfter om helbredelse av et ødelagt jeg og et skadet selvbilde (Søvik, 2014, s. 292). Dette kan forstås som et uttrykk for at noe av det som beskrives under kategorien skam, vil bli helbredet i møte med Jesus.

Dette er ikke uten videre noen god homiletisk strategi. For - det finnes ingen garanti for at det rettferdiggjorte mennesket automatisk får større livskvalitet. Jan Olav Henriksen advarer mot en forkynnelse som bare utnytter vår tids identitetsforvirring og sier at "what you lack in identity you can find through us"? (Henriksen, 2007, s. 184). En slik forkynnelse vil trolig bare bidra til å forlenge det negative ved kulturen, hvor forkynnelsen så å si mates av de mangler som finnes i kulturen.

I stedet for å gi løfte om helbredelse fra ulike narsissistiske trekk vil det være mer sannferdig å holde frem et håp om helbredelse og knytte det mer til eskatologiske dimensjoner, tror jeg. Den tyske teologen Gunda Schneider-Flume er opptatt av at narsissisme, ved siden av å være et psykisk helseproblem, også er et teologisk problem, fordi problemene dreier seg om hele menneskets konstitusjon. Svaret på hvordan narsissisme kan bli helbredet, vil alltid inneholde en antropologi. Derfor er det viktig at teologien engasjerer seg i debatten om hvordan en kan forstå narsissisme (Schneider-Flume, 1985, s. 89). Særlig er det viktig å føre kritikk mot enhver oppfatning av personligheten som et sluttet univers. Det er først når mennesker lever i Guds kjærlighet, at de virkelig kan elske seg selv og andre. Dette mener hun må være det viktigste teologiske svaret på narsissismeteorikernes spørsmål om hvordan narsissisme kan bli helbredet (Schneider-Flume, 1985, s. 106).

Det kan trekkes noen viktige linjer fra disse mer teoretiske refleksjonene til den konkrete forkynnelsestiasjonen. I forkynnelsen vil det kunne være fruktbart å løfte frem noen forestillinger fra det bibelske univers som bidrar til å sette tilhøreren inn i en ny virkelighet. På denne måten vil man kunne unngå at prekenen blir en terapeutisk preken som bare fyller på selvet. I stedet vil prekenen i seg selv, på sine egne premisser, kunne virke til helbredelse, ved at tilhørerne ser livet sitt i et nytt perspektiv. I en slik preken gis det ikke eksplisitt løfter om helbredelse fra narsissistiske trekk, men tilhørerne vil ha mulighet til å bli helbredet fra slike trekk, som en følge av det prekenen virker til. Schneider-Flume knytter an til det bibelske begrepet "glede" eller "Freude" på tysk (Schneider-Flume, 1985, s. 109-110). Selv vil jeg gjerne tilføye bibelske begreper som "fred" eller "fylde" som begreper som gjerne kan utnyttes bedre i forkynnelsen i en kultur med narsissistiske trekk (Søvik, 2014, s. 297-298).

Studiens relevans

Hensikten med denne studien har vært å bidra til økt innsikt i den kultur vi lever i, utvikler oss i og på en eller annen måte påvirkes av, bevisst eller ubevisst, som teologer og predikanter, og øke den homiletiske kunnskapsfronten på området. Narsissisme har primært vært drøftet faglig innenfor sjelesorg og teologisk antropologi. Ved å trekke narsissismeteorier inn i homiletikken, løftes også fellesskapsdimensjonen og kommunikasjon med tilhørergrupper inn i drøftingen. En kan reise spørsmål ved om en uten videre kan overføre et perspektiv fra et fagområde til et annet (Søvik, 2014, s. 17-19). Så lenge temaet er relevant for sjelesorg og teologisk antropologi, vil jeg påstå at det også må være relevant for homiletikken. Studien viser hvorfor innsikt i narsissistiske trekk også er viktig i en homiletisk kontekst. Predikanter uten inngående kjennskap til slik trekk i kulturen, står både i fare å skyve tilhørerne fra seg ved ensidig å fordømme slike trekk i kulturen på den ene siden, og på den andre siden la soteriologien ubevisst farges og endres i møte med slike tilhørere (Søvik, 2014, s. 300-306).

Studien er relevant for videre arbeid innen sjelesorg og teologisk antropologi, da den tilfører et større fellesskapsperspektiv på narsissismeteorier. I ettertid har studien blant annet tilført perspektiver til en masteravhandling innen systematisk teologi (Nordbrønd, 2016, s. 76-78). Videre vil studien også kunne være nyttig for psykiatere som arbeider med narsissismeproblematikk, og litteraturanalytikere vil kunne dra nytte av de narsissistiske analysekategoriene i studier av nyere litteratur.

Studien er begrenset til en analyse av 8 prekenes i Den norske kirke. Det vil være nyttig med flere studier av prekenes holdt i Den norske kirke. Dette vil kunne gi en bredere forståelse for forkynnersituasjonen i en kultur med narsissistiske trekk. Videre vil det være nyttig med studier av forkynnelse i mer frikirkelige miljøer, eller i andre land, for å kunne sammenligne ulike forkynnermiljøer. Studien har videre vært begrenset av at den er teori styrt, med et særlig innenfra-perspektiv. Prekenene er fortolket ut fra den forkynnerkontekst de er en del av. Andre prekenanalyser vil kunne gjøres med et mer åpent utenfra-perspektiv og undersøke prekenene ut fra mer sosiologiske perspektiver eller markedsføringsteorier.

Litteraturliste

- Andersen, L. (2006). *Teksten og tiden. En midlertidig bog om forkyndelsen*. Bind 1. Fredericia: Kolon i samarbejde med Credo forlag.
- Baasland, E. (1995). *Kristendom på norsk*. Oslo: Luther forlag.
- Bergstrand, Göran. (1997). Skulden har många namn. *Tidskrift för Sjelesorg*, 17 (1), s. 7-15.
- Browning, D. S. (1991). *A Fundamental Practical Theology: Descriptive and Strategic Proposals*. Minneapolis, Minnesota: Fortress Press.
- Browning, D. S. (1988). *Religious Thought and the Modern Psychologies: A Critical Conversation in the Theology of Culture*. Philadelphia: Fortress.
- Capps, D. (1993). *The Depleted Self: Sin in a Narcissistic Age*. Minneapolis, Minnesota: Fortress Press.
- Cooper, T. C. (2003). *Sin, Pride & Self-acceptance: The Problem of Identity in Theology & Psychology*. Downers Grove: InterVarsity Press.
- Cooper, T. C. og R. L. Randall. (2011). *Grace for the Injured Self: The Healing approach of Heinz Kohut*. Eugene, Oregon: Wipf & Stock Pub.
- Engedal, L. G. (1988). Forlat oss vår skyld. *Kirke og Kultur*, 93 (5), s. 443-457.
- Engedal, L. G. (1993). Som i et knust spejl. Møte med mennesker i en narsissistisk kultur. I. B. Thams (red.), *Svar på tiltale. Grundbog i apologetik* (s. 127-141). København: Credo forlag.
- Engedal, L. G. (2004). Kristen sjelesorg i en postmoderne kultur. utfordringer og muligheter. I M. A. Ekedahl og B. Wiedel (red.), *Møtet med den splittrade människan. Om själavård i postmodern tid* (s. 19-72). Stockholm: Verbum.
- Gaarden, M. (2014). Den ermergente prædiken. En kvalitativ undersøgelse af mødet mellem prædikantens ord og den situerede kirkegænger i gudstjenesten. Århus: Århus Universitet.
- Henriksen, J. O. (2003). *Imago Dei. Den teologiske konstruksjonen av menneskets identitet*. Oslo: Gyldendal akademisk.

In the middle of Sin is I

- Henriksen, J. O. (2013). *Relating God and the Self. Dynamic Interplay*. Farnham: Ashgate publishing.
- Henriksen, J. O. (2007). Sinful Selves or Images of God? Theological Anthropology Challenged by Empirical Knowledge. I I. Furseth og P. Leer-Salvesen (red.), *Religion in Late Modernity: Essays in Honor of Pål Repstad*, s. 171-185. Trondheim: Tapir Academic Press.
- Hognestad, H. (1978). *Forkynnelse som legitimering. Eksegetisk-homiletiske studier til Matteusevangeliet*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Jacobsen, J. S. (2002). '-de preker lite om Jesus'. NRKs radioandakter revidert. *Halvårsskrift for Praktisk Teologi*, 19 (2), s. 35-44.
- Jakobsen, R. N. og G. L. Øierud. (2009). *Prekenbeskrivelse. Forstå, formidle, forbedre, forkynne*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Karterud, S. (1995). *Fra narcissisme til selvspsykologi. En innføring i Heinz Kohuts forfatterskap*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Kohut, H. (1977). *The Restoration of the Self*. New York: International Universities Press, 1977.
- Lasch, C. (1979). *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York: Warner.
- Luther, M. (samleutgave 1883). *Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausg.* Vol. 56, Weimar: Böhlau.
- Masterson, J. F. (1988). *The Search for the Real Self: Unmasking the Personality Disorders of our Age* New York: Free Press.
- Nordbrønd, S. E. M. (2016). *Håpet om eit godt liv. Jean Calvin si lære om menneskeleg tomheit og håpet i Kristus, som ei utfordring til Charles Taylors «the age of authenticity»*. Masteroppgave. Vid vitenskapelige høgkole, avd, Misjonshøgskolen.
- Nordhaug, H. (2000). *-å mitt hus kan bli fullt. En bok om prekenen*. Oslo: Luther forlag.
- Ovidius Naso, Publius (overs. 1735). *Ovid's Metamorphoses*. (John Clarke, overs.) York CY - London: A. Bettesworth and C. Hitch
- Schneider-Flume, G. (1985). Narzißmus als theologisches Problem. *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 82 (1), s. 88-110.
- Skjevesland, O. (2001). Historisk innledning til den norske hovedstudien. I S. Å. Selander og C. Pahlmblad (red.), *Luthersk påskpredikan i Norden. Från reformation till nutid*, København: Nordisk ministerråd. s.115-118
- Skjæveland, T. (2002). Kven preikar presten egentleg til? *Halvårsskrift for Praktisk Teologi*, 19 (2), s. 45-57.
- Skårderud, F. (1998). *Uro. En reise i det moderne selvet*. Oslo: Aschehoug.
- Skårderud, F. (2001). Tapte ansikter. Introduksjon til en skampsykologi I. Beskrivelser. I T. Wyller (red). *Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne*, (s. 37-52). Bergen: Fagbokforlaget.
- Swinton, J. og Mowat, H. (2006). *Practical Theology and Qualitative Research*. London: SCM Press.
- Søvik, G. T. (2014). *"In the middle of Sin is I." En analyse av forholdet mellom narcissistiske trekk i vår kultur og forkynnelse av frelse fra synd i åtte preker holdt på NRK P1 kirkeåret 2007-2008*. Stavanger: School og Mission and Theology.
- Thielst, P. (1989). *Narkissos og Ekko. Narcissisme og narcissismeteori*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Thielst, P Damm, I. og Teuber, J. (1991). *Selvspsykologi. En ny teori om selvet*. København: Gyldendal.
- Tracy, D. (1981). *The Analogical Imagination: Christian Theology and the Culture of Pluralism*. New York: Crossroad.
- Trysnes, I. (2010). Å campe med Gud. En studie av kristne sommerstevner på Sørlandet. Oslo: Universitetet i Oslo,
- Valen-Sendstad, O. (1950). *Norske radiopreker*. Oslo: Særtrykk av Fast Grunn.
- Wisloff, C. F. (1951). *Ordet fra Guds munn. Homiletiske hovedspørsmål*. Oslo: Lutherstiftelsen.
- Wisloff, C. F. (1963). *Ordet fra Guds munn. Aktuelle tanker om forkynnelsen*. [Oslo]: Luther forlag.
- Witten, M. G. (1993). *All is Forgiven: The Secular Message in American Protestantism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.